

TRH S OBILOVINAMI VYBRANÝCH ZEMÍ STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY

THE CEREAL MARKET IN THE SELECTED CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Tomáš Komínek

Anotation

The problems of competitive advantage in cereal sector in pre-accession period in the Czech Republic into single market of the EU and the cereal market in the selected Central and Eastern European Countries.

The Central and Eastern European Countries, especially Germany, Austria, Poland, Slovakia, Hungary, Ukraine, Baltic countries and Russia represent from the point of view of domestic agriculture considerable space for export of own cereals production on the one side. The all listed above countries increase the competitive pressure not only on inland primary producers, but on whole agricultural sector on the second side.

Anotace

Problém konkurenceschopnosti sektoru obilovin v předvstupním období České republiky do Evropské unie a trh obilovin ve vybraných zemích střední a východní Evropy.

Země střední a východní Evropy, zejména Německo, Rakousko, Polsko, Slovensko, Maďarsko, Ukrajina, pobaltské země a Rusko představují z pohledu domácího zemědělství na jedné straně značný prostor pro export vlastní produkce obilovin. Na straně druhé zvyšují konkurenční tlak nejen na tuzemské prvovýrobce, ale na celý zemědělský sektor.

Keywords

Selected Central and Eastern European Countries, competitive advantage, cereals, price, quality, export, import.

Klíčová slova

Vybrané státy střední a východní Evropy, konkurenceschopnost, obiloviny, cena, kvalita, export, import.

Úvod

Trh obilovin vybraných zemí střední a východní Evropy představuje v této geografické oblasti nezanedbatelný podíl trhu se zemědělskými komoditami jako celku. Země střední a východní Evropy, které nevstoupí do EU v roce 2004 mohou znamenat pro nové členy zvýšení konkurenčního tlaku zejména v otázce ceny a nákladů. Naproti tomu noví členové EU by měli uspět vyšší kvalitou produkovaných komodit.

Cíl

Cílem je zhodnotit trh s obilovinami vybraných zemí střední a východní Evropy včetně České republiky.

Metodika

Při zpracování sledované problematiky byla použita metoda analýzy dokumentů, metoda strukturovaného rozhovoru a metoda komparace.

Výsledky a diskuse

Rusko

Rusko zůstane i v marketingovém roce 2002/03 významným světovým vývozcem pšenice. Podle nepotvrzených informací, zveřejněných periodikem *Agra Europe*, byla uzavřena smlouva k vývozu 50 000 t kvalitní ruské pšenice do Kanady, což by byl vůbec první vývoz obilí z Ruska do Kanady.

V Rusku byla očekávána i v roce 2002 vysoká úroveň produkce obilovin. Podle vládních odhadů by měla dosáhnout 75–77 mil. t. Řada analytiků se domnívá, že bude zhruba v objemu cca 85 mil. t. z roku 2001. Moskevský Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky předpokládá, že může celková sklizeň dosáhnout až 90 mil. t. To by znamenalo jednu z nejvyšších sklizní za posledních deset let. Podle ministerstva zemědělství by mohlo Rusko v marketingovém roce 2001/2002 vyvézt až 10 mil. t obilovin, což by byl zhruba dvojnásobek vývozu v předchozím roce. Významně nižší sklizeň obilovin v zemích tradičních vývozců, stejně jako snížená kvalita části sklizně v EU, poskytují neočekávané obchodní příležitosti pro vývoz obilovin z Ruska a Ukrajiny.

Hlavním problémem ruského vývozu zůstává doprava obilí z produkčních oblastí do přístavů a její vysoké ceny, stejně jako nedostatečná kapacita vývozních terminálů a přístavů.

Ruská vláda a ministerstvo zemědělství připravuje opatření na pomoc zemědělcům, vývozcům a k rozvoji infrastruktury překladišť a přístavů k zamýšlené expanzi Ruska na mezinárodním agrárním trhu. Podle předběžných údajů by měla být v průběhu září ve vládě schválena částka ve výši cca 5–6 mld. RUR k intervenčnímu nákupu obilovin k motivaci zemědělců a ke zvýšení a stabilizaci cen na trhu. Ministerstvo zemědělství též navrhuje poskytování levných úvěrů vývozcům obilovin. Podle dohody mezi ministerstvy zemědělství a dopravy bylo rozhodnuto snížit železniční dopravní tarify pro vývoz pšenice o 15–20 % v závislosti na vzdálenosti přepravy.

Odborníci na trh obilovin v Rusku nepředpokládali, že by měl podzimní růst světových cen pšenice výrazněji ovlivnit ceny pšenice na ruském trhu. Ceny předprodejů pšenice na amerických burzách dosáhly pětiletého maxima z obav obchodníků, že by nedostatek srážek mohl způsobit výraznější pokles produkce v USA, v Kanadě a v Austrálii než dosavadní odhady předpokládaly. Ceny na ruském trhu by se zvýšily zhruba o 150 RUR/t v případě, že bude realizován státní intervenční nákup. Počátkem září dosahovaly v Rusku průměrné ceny pšenice (class-3) 2300 RUR/t, což bylo zhruba o třetinu méně ve srovnání s předchozím rokem. Kurz ruského rublu (RUR) vůči české koruně byl v průběhu září v průměru 1 RUR/0,982 Kč.

Ukrajina

Ukrajinská produkce obilovin v roce 2002 by měla podle odhadu analytické společnosti UkrAgroConsult dosáhnout cca 36,3 mil. t. Příznivé počasí v průběhu sklizňového období, umožňující omezením ztrát zvýšit dosažené výnosy, posiluje pravděpodobnost vysokých odhadů sklizně. Celkový průměrný výnos obilovin je předpokládán ve výši 2,42 t/ha. Rekordní ukrajinská sklizeň obilovin v roce 2001 činila 39,7 mil. t. Odhad ministerstva zemědělství se blíží údajům z roku 2001 skutečnosti. Ukrajinská vláda usiluje o zvýšení vývozu obilovin na zahraniční trhy. Podle jejích zdrojů by měl celkový vývoz za marketingový rok 2002/03 dosáhnout až 12 mil. t, 7 mil. t z nové sklizně a 5 mil. t z loňské produkce. V roce

2001 využila Ukrajina nízké úrovně dovozních cel v zemích EU k vysokým vývozům. Kromě tradičních vývozů do zemí severní Afriky, Středního Východu a Jižní Koreje se za rok 2002 předpokládal vývoz do Brazílie, Iránu i do zemí EU. Přitom se podle poptávky na mezinárodním trhu očekává vyšší podíl vývozu obilovin v potravinářské kvalitě. Vývozy ječmene jsou odhadovány na cca 3,2 mil. t. Poté, co Evropská komise zrušila počátkem září 2002 clo na dovoz pšenice nižší kvality ve výši 5,42 EUR/t, byly podle zahraničních pramenů zaplaveny ukrajinské komoditní burzy požadavky na její vývoz. Během prvního týdne září tak byly uzavřeny kontrakty na vývoz 300 000 t do zemí EU.

Počátkem října 2002 se očekávalo první rozhodnutí zástupců Společenství nezávislých států (zemí bývalého Sovětského svazu mimo pobaltských republik) ve věci zřízení společného trhu obilovin. Mezi zeměmi Společenství nezávislých států jsou státy s nadprodukcí obilovin (Rusko, Ukrajina, Kazachstán a Turkmenistán) i státy, které jsou čistými dovozci obilovin (Gruzie, Arménie, Tádžikistán a Azerbajdžán). Společný trh obilovin by sloužil zájmům obou skupin zemí. Dodávky do fondů společného trhu by měly být na základě určených kvót. Podle současných předpokladů by měl společný trh začít naplňovat svou funkci od roku 2005.

Maďarsko

Maďarský statistický úřad (KSH) publikoval v polovině září 2002 odhad produkce obilovin bez kukuřice. Ve srovnání s rokem 2001 se snížily plochy pšenice o 95 000 ha (o 8 %) na 1,11 mil. ha. Celková sklizňová plocha obilovin bez kukuřice činí 1,73 mil. ha (v minulé roce 1,81 mil. ha). Při průměrném výnosu 3,21 t/ha je očekávána produkce 5,54 mil. t, z toho 3,90 mil. t pšenice. Ve srovnání se sklizní 7,16 mil. t v roce 2001 dochází k poklesu o 1,62 mil. t, tj. téměř o 23 %. K tomuto výpadku nejvíce přispělo jarní sucho, které výrazně poškodilo především porosty ozimů. Při meziročním srovnání dochází k poklesu průměrných výnosů u pšenice o 19 %, u žita (48 000 ha) o 18 % a u ozimého ječmene (202 000 ha) o 27 %.

Celková produkce pšenice se odhaduje na 3,90 mil. t při průměrném výnosu 3,51 t/ha. Produkce ječmene by měla dosáhnout 1,1 mil. t, z toho ječmene ozimého 597 tis. t (2,95 t/ha), ječmene jarního 455 tis. t (2,68 t/ha). V důsledku suchého letního počasí byla sklizeň obilovin v roce 2002 ukončena zhruba o dva týdny dříve a předpokládá se, že zhruba 80 % sklizené pšenice bude ve velmi dobré kvalitě (v průměrných ročnících to bývá 60 %). Podle obchodníků je pšenice z nové sklizně nejkvalitnější za posledních pět let. Průměrná roční domácí spotřeba pšenice včetně krmné je ve výši 3,0–3,3 mil. t.

Podle údajů maďarského ministerstva zemědělství dojde k výraznému poklesu produkce kukuřice ze 7,8 mil. t v roce 2001 na cca 6,0–6,3 mil. t v roce 2002 (pokles o 21 %). Průměrné výnosy sklizně 2002 se očekávají v rozpětí 1,5–8,0 t/ha. Její průměrná domácí spotřeba činí cca 4,5–5,0 mil. t ročně. Maďarský fond tržní regulace nabízí k podpoře vývozu pšenice dotaci ve výši 1500 HUF/t. Podle předpokladů by mělo být na zahraniční trhy vyvezeno cca 400 000 t pšenice. Počátkem září činil průměrný vývoz pšenice zhruba 6–7 tis. t týdně, což je výrazně méně, než v tomto období obvyklých 24–25 tis. t týdně. Důvodem je nižší poptávka v zemích EU. Přestože mají maďarští vývozci možnost čerpat doma uvedenou vývozní subvenci nejsou schopni konkurovat cenám dodávek z Ukrajiny a Ruska. Podle dvoustranné dohody o další liberalizaci agrárního obchodu mezi Maďarskem a zeměmi EU má Maďarsko od 1. července t. r. k dispozici preferenční bezcelní kvótu ve výši 600 000 t na vývoz pšenice do EU a další bezcelní kvótu na 450 000 t kukuřice. Ze sousedních trhů trvají příznivé podmínky pro dovozy maďarské pšenice v Bosně a Hercegovině a ve Slovinsku. Podle údajů ministerstva zemědělství může intervenční nákup pšenice dosáhnout až 600 000 t při nákladech cca 1,1 mld. HUF.

Polsko

Výměra obilovin včetně kukuřice poklesla ve srovnání s rokem 2001 o 0,6 % na cca 8 mil. t. Z toho bylo zhruba 4,6 mil. ha (57,4 %) ozimých obilovin. Podle odhadů polského statistického úřadu (GUS) z konce července by měla v roce 2002 celková produkce obilovin včetně kukuřice dosáhnout přibližně 25 mil. t. Přestože příznivé povětrnostní podmínky umožnily dosáhnout ve srovnání s průměrným výnosem 2,99 t/ha za rok 2001 úrovně výnosů cca 3,1 t/ha, při poklesu osevních ploch odpovídá zveřejněný odhad produkce očekávání analytiků. Proto se nepředpokládá výraznější pohyb cen obilovin na domácím trhu a ty jsou nastaveny státním intervenčním nákupem, který započal v červenci. Produkce pšenice z výměry 2,4 mil. ha by měla dosáhnout 9,2 mil. t, produkce ječmene z 1,1 mil. ha celkem 3,3 mil. t a produkce žita z 1,6 mil. ha pak 4,2 mil. t.

Původní vládní schéma intervenčního nákupu předpokládalo, že státní Agentura agrárního trhu (ARR) realizuje ve spolupráci se 600 skladovateli nákup 4,2 mil. t potravinářské pšenice a žita za stanovené ceny bez dalších příplatků pěstitelům. Ceny intervenčního nákupu byly stanoveny na 440 PLN/t potravinářské pšenice a 325 PLN/t potravinářského žita. Na základě protestů a tlaku ze strany zemědělců navýšila polská vláda počátkem srpna 2002 objem státního intervenčního nákupu o 270 000 t pšenice a 30 000 t žita za stanovené nákupní ceny. K tomu schválila přímé platby pěstitelům ve výši 110 PLN/t pšenice a 75 PLN/t žita v srpnu, 120 PLN/t a 80 PLN/t v září a 130 PLN/t a 85 PLN/t v říjnu. Navíc byly podle nového programu stanoveny platby pěstitelům, kteří uskladní nejméně 300 t obilovin z nové sklizně do konce října 2002. Tyto platby ve výši 120 PLN/t pšenice a 80 PLN/t žita by měli zajistit uskladnění až 1,2 mil. t zrna.

V marketingovém roce 2002/03 lze očekávat podle USDA vývoz 150 000 t pšenice z Polska a to především do Brazílie a různých afrických zemí. Naopak dovozy pšenice do Polska by měly zůstat na loňské úrovni zhruba 300 000 t. V zájmu ochrany domácího trhu před nadměrnými dovozy odložila polská vláda realizaci preferenční kvóty na bezcelní dovoz 480 000 t pšenice ze zemí EU.

Slovensko

Na Slovensku došlo v roce 2002 k poklesu výměry obilovin bez kukuřice ve srovnání s předchozím rokem o 4,5 % na 680 000 ha. K největšímu poklesu o cca 40 000 ha (9 %) na 406 086 ha došlo u pšenice. Z výměry pšenice bylo 396 957 ha (97,7 %) pšenice ozimé (z toho 3200 ha pšenice tvrdé) a 9129 ha pšenice jarní. Z celkové výměry 196 060 ha ječmene bylo 164 057 ha (83,7 %) ječmene jarního a 32 003 ha ječmene ozimého.

Podle odhadu slovenského statistického úřadu k 15. srpnu 2002 by měla loňská sklizeň obilovin bez kukuřice při průměrném výnosu 3,74 t/ha dosáhnout celkem 2,54 mil. t. Ve srovnání se sklizní v roce 2001 2,59 mil. t by tak došlo k poklesu o 2 %. Z celkové předpokládané produkce by měla činit 1,59 mil. t ozimá pšenice (průměrný výnos 4,00 t/ha), 636 tis. t ječmen jarní (3,88 t/ha) a 102 tis. t žito (2,66 t/ha). Kukuřice na zrno zaujímala v letošním roce 138 458 ha, její produkce je očekávána ve výši 743 tis. t (meziroční nárůst o 21 %) při průměrném výnosu 5,37 t/ha.

Přes mírný pokles produkce nedojde k výraznějšímu omezení vývozu obilovin ve srovnání s rokem 2001. Ministerstvo zemědělství schválilo již v průběhu sklizně vydání licencí k vývozu celkem 33 200 t pšenice, 8 700 t žita a 27 000 t kukuřice.

Průměrné měsíční ceny zemědělských výrobců obilovin za červenec 2002 se ve srovnání se stejným obdobím předchozího roku snížily, kromě ječmene sladovnického a potravinářského. Průměrná měsíční cena zemědělských výrobců (bez DPH) za červenec 2002

činila u pšenice potravinářské 4450 SKK/t (v červenci 2001 činila 4776 SKK/t), u pšenice krmné 3824 SKK/t (4136 SKK/t), u ječmene sladovnického 5033 SKK/t (4900 SKK/t), u ječmene potravinářského 4700 SKK/t (4560 SKK/t), u ječmene krmného 3730 SKK/t (3928 SKK/t). Průměrné měsíční ceny zemědělských výrobců obilovin se podle údajů Agra Europe v srpnu 2002 snížily ve srovnání se stejným obdobím minulého roku o 2 %.

Státní fond tržní regulace, po transformaci počátkem roku 2002 již Intervenční poľnohospodárska agentúra (IPA SR), neorganizuje ani v letošním roce intervenční nákup obilovin. Nabízí však pěstitelům od července návratné finanční půjčky na zásoby obilovin, řepky a hrachu, uskladněné ve veřejných skladech, v kvalitě, odpovídající platným normám a v množství minimálně 100 t. Půjčky na základě zákona č. 491/2001 Zb. a usnesení vlády SR č. 331/2002 se poskytují na zástavní list zemědělského skladního listu s úrokem ve výši 9,5 %, splatným předem z čerpané půjčky.

Trh s obilovinami v České republice

Do předchozího marketingového roku 2001/2002 vstupovaly obiloviny s příznivým nižším množstvím počátečních zásob z předchozích období. Sklizeň obilovin v roce 2001 však byla nejvyšší za posledních 10 let a dosáhla 7337,6 tis. t. Tato produkce kromě toho, že pokryla ve všech základních obilnách surovinách domácí poptávku s výjimkou vysoce jakostního žita, u kterého již delší dobu přetrvává na našem trhu nedostatek a ten musí být sanován dovozem, zároveň vedla ke vzniku značného objemu obilí, a to v převážné míře ve formě pšenice, který byl k dispozici na vývoz do zahraničí.

Vzhledem ke skutečnosti, že se v průběhu marketingového roku 2001/2002 potvrdily předpoklady méně příznivých podmínek pro vývoz obilovin do zahraničí než v předchozích letech, nebyl realizován vývoz bilančního přebytku v potřebném množství, což vedlo k výraznému nárůstu konečných zásob. Intervenční nákup pšenice potravinářské ze sklizně roku 2001 nebyl realizován.

Na základě předpokladu ČSÚ o výši sklizně roku 2002 lze konstatovat, že tato sklizeň pouze mírně překročí celkovou domácí spotřebu a nebude vytvářet tlak na další navyšování zásob obilovin. Přesto zvýšená úroveň zásob z předchozího období sehrála svou nepříznivou roli ve smyslu změn vnitřního trhu obilovin, charakterizovaných převažující nabídkou nad poptávkou a z toho vyplývajících poklesů cen většiny obilovin.

Za účelem odčerpání bilančního přebytku z volného trhu zahájil SZIF v červenci 2002 intervenční nákup potravinářské pšenice za intervenční cenu 3500 Kč/t. Uvedený státní zásah významně přispěl k cenové stabilizaci obilovin v období tvorby cen před nadcházející sklizní.

Ze soupisu ploch osevů ČSÚ k 31. 5. 2002 vyplývá, že v zastoupení osevních ploch některých druhů obilovin došlo k významným posunům. K nejvýznamnějším úbytkům rozlohy pěstování došlo u pšenice ozimé, ječmene ozimého a dlouhodobý charakter snižování pěstební plochy se potvrdil u žita. Naopak k největšímu nárůstu osevních ploch došlo u kukuřice a ovsa. Zvýšený zájem o pěstování se opět potvrdil také u žitovce.

Podle zákona č. 62/2000 Sb., o některých opatřeních při vývozu a dovozu výrobků a o licenčním řízení, jsou druhy zboží, na které se vztahují licenční režimy, vyhlašovány nařízením vlády. Vzhledem ke zvýšené úrovni zásob nejsou obiloviny zařazeny od 1. 10. 2001 mezi výrobky, které mohou být vyvázeny pouze na základě neautomatické licence.

Většina obchodů s obilovinami probíhá v České republice mimo burzy. Burzy však jsou považovány za velmi důležité ukazatele cenového vývoje a jejich význam na našem obilném trhu postupně narůstá. S obilovinami mají v současné době oprávnění obchodovat Obchodní burza Hradec Králové, Plodinová burza Brno, Moravskoslezská komoditní burza v Ostravě, 1. Karlovarská komoditní burza a Českomoravská komoditní burza Kladno.

Dalšímu pokračování sdružování zemědělských výrobců do odbytových organizací napomáhá prostřednictvím dotačních titulů i stát. Tyto organizace, vlastněné a kontrolované

prvovýrobci, ovlivňují sdružováním nabídky a aktivní prodejní činností stále významněji charakter trhu zemědělskými výrobky v ČR.

V návaznosti na zákon č. 307/2000 Sb., o zemědělských skladních listech a zemědělských veřejných skladech, a k němu se vztahující vyhlášky č. 403/2000 Sb., Ministerstvo zemědělství vydává povolení k provozování zemědělských veřejných skladů a s tím spojenému vystavování zemědělských skladních listů. Zemědělský skladní list je listinný cenný papír, který představuje vlastnické a zástavní právo k uskladněnému zboží. Je převoditelný rubopisem a předáním na jiného vlastníka. Zemědělský veřejný sklad dává záruku kvalitního ošetření a uskladnění vybraných druhů obilovin, luskovin a olejnin. Skladování těchto vybraných komodit musí splňovat podmínky vymezené výše uvedenými legislativními normami. Ministerstvo zemědělství doposud udělilo povolení k provozování zemědělského veřejného skladu 35 subjektům na kapacitu 167,5 tis. tun zboží.

Shrnutí a závěrečné doporučení

Celkově lze konstatovat, že v sektoru obilnin by vstup ČR do EU měl probíhat relativně bez větších problémů. Jako nejkomplikovanější lze označit administrativní náročnost jednotlivých opatření zejména v obchodní oblasti, kde bude nutné zcela změnit licenční a celní systém. Současně se bude muset výrazně posílit kontrolní činnost na všech stupních produkce a zpracování jednotlivých komodit. Ve vztahu k cenové úrovni dojde k určitému navýšení cen základních obilovin a tím i cen zpracovaných výrobků z obilovin. Toto navýšení by ale mělo být pro spotřebitele únosné. Obdobná situace nastane pro země, které vstoupí do EU současně s ČR. Pro státy nepřijaté do EU ve stejné době jako ČR budou pro obchodování s Českou republikou s obilninami komoditami platit dohody uzavřené mezi EU a ostatními zeměmi.

Klíčovým orgánem v tomto sektoru budou intervenční organizace, jednotlivé intervenční agentury MZe (pro podkladovou evidenci přímých plateb) a celní orgány (pro kontroly dovozů a vývozů, administraci ve spolupráci s intervenční organizací). Bude nutné navázat úzkou spolupráci s celními orgány, neboť členství v EU si vynutí rozsáhlou změnu celního řízení u většiny zemědělských položek.

Pro Českou republiku by mohl představovat problém značný dovoz obilí z Maďarska (v roce 2001 se dovezlo téměř 7 tis tun). Maďarsko bude ČR konkurovat především vysokou kvalitou produkce.

Vyšší úroveň dovozu se předpokládá pouze u již delší dobu nedostatkových partií potravinářského žita. ČR by se měla proto do budoucna zaměřit na zkvalitnění produkce této komodity a zabezpečit, co možná nejvíce domácí poptávky vlastní produkcí.

Škody na úrodě obilovin vlivem sucha za květen až červenec 2003 mají již nyní za následek, že Rumunsko se letos stane z vývozce obilí dovozcem. Rumunsko bude potřebovat nahradit jeden milión tun obilí. Pro toto množství plánuje Rumunsko zrušení dovozních cel, aby se zabránilo prudkému nárůstu cen chleba. Pokles produkce obilí odhaduje rumunské ministerstvo zemědělství o 40 %. Podobné problémy panují na Ukrajině nebo v Maďarsku. Maďarsko očekává snížení produkce obilí až o 800 tis. tun, což je necelá čtvrtina roční domácí spotřeby obilovin. V Braniborsku, kde letos spadlo o 80 % srážek méně, než je běžné, přesáhnou škody celkem 180 miliónů eur. Vlivem extrémního sucha je ohrožena i produkce obilí.

Literatura:

1. Sine: Ekonomická výkonnost českého zemědělství před vstupem ČR do Evropské unie, Závěrečná zpráva II. Etapy institucionálního výzkumného záměru, I. Díl. Praha, leden 2001.

2. Kjeldsen-Kragh, S.: Competitiveness and Specialisation: University of Copenhagen Press, 1973.
3. Sine: http://www.mze.cz/cz/eu/dialog/obilov_olejnin.htm, server MZe ze dne 6.11. 2002, Článek: „Strategie pro předvstupní období za sektor obiloviny, olejnin, bramborový škrob a sušená krmiva“, autor: Povolný, P.
4. Konkurenceschopnost pěstování obilovin v České republice ve výhledu do roku 2000. Zemědělský výzkumný ústav Kroměříž s.r.o., Kroměříž 1995.
5. Konkurenceschopnost českého zemědělsko – potravinářského sektoru v souvislosti s přistoupením k EU. Souhrnná zpráva, Projekt FAO TCP / CEH/ 8821, VÚZE, Praha, 1999.
6. Zpráva o stavu zemědělství České republiky za rok 2000, MZe ČR, Praha, 2001.
7. Sine: internet, www.europa.eu.int
8. Sine: internet, www.euroskop.cz
9. Ministerstvo zemědělství ČR, Situační a výhledová zpráva, Obiloviny, MZe ČR, Praha, duben 2002
10. Ministerstvo zemědělství ČR, Situační a výhledová zpráva, Obiloviny, MZe ČR, Praha, říjen 2002

Adresa autora:

Ing. Tomáš Komínek, Katedra zemědělské ekonomiky, Česká zemědělská univerzita, 165 21 Praha 6 – Suchbátka